

NAUJOSIOS LIETUVIŲ LITERATŪROS LINKMĖS

Vokiečių literatūros kritikas Schroederis, norėdamas suvokti vokiečių naujosios literatūros ryšį su pačiu gyvenimu, pradeda nuo šios priimtinos premisos: „Kiekviena tikra kūryba yra jos laikų dvasios apraiška lyrinio eilėraščio, pasakojimo, dramos forma... Visas dvasinis sąjūdis, dvasinis nusi-
— teikimas, santykiai su Dievu, su artimu ir su gamta, dorinis kartos aukštumas ir žemumas duodasi išskaitomas be vargo.(1) Epochos dvasia ypačiai išryškėja, kada sugretini kelių kartų kūrybos vaisius. Kintant kartoms kinta žmogaus santykiavimas su metafiziniu ir fiziniu pasauliu, kinta jo pažiūros į literatūrą, kinta ir pati kuriamoji literatūra; kinta idėjiškai ir formiškai.

Lietuvių naujojoje literatūroje tebedalyvauja, apskritai imant, dar keturios kartos. Viena jų, brendusi dar spaudos draudžiamaisiais laikais, beturi tik pačius paskutiniuosius mohikanus (Jakštas, Bitė). Antra, idėjiškai susiformavusi ir kūrybiškai pasireiškusi spaudą atgavus, tebėra gausinga ir produktyvi (Čiurlionienė, Gira, Krėvė, Šeinius, Vydūnas, Vaitkus; kiek paskesni: Kirša, Vienuolis, Sruoga, Putinas...). Trečioji aktyviai pasireiškusi karo bangų atoslūgyje (Binkis,

Santvaras, Švaistas, Tarulis, Tysliava, Vaičiūnas). Pagaliau ketvirta jauniausia ir judriausia, dabar dominuojanti (Aleksandravičius, Boruta, Brazdžionis, Cvirka, Dovydenas, Grušas, Inčiūra, Miškinis, Nėris, Orintaitė, Paukštelis, Ramonas, Simonaitytė, Vaičiulaitis, Venclova, Zobarskas...). Ir kiekviena tų kartų pasirodo iš pradžių su didelėmis pastangomis atsiriboti nuo ankstesnės kartos, išeiti su sava pasaulėžiūra ir sava kūryba. Šiuo pranešimu ir mėginama iškelti, koks tų kartų evoliucijoje dominavo pasaulėžiūros tipas ir kiek jis reiškėsi pačioje kūryboje.

Sunku betgi surasti matas, kuriuo galėtum sugretinti tų kartų pasaulėžiūros kontrasto ar paralelizmo forma. O Walzelis(2) labai vertina literatūros istoriko ir teoretiko W. Dilthey iškeltus tris pasaulėžiūros tipus: iš vienos pusės du, kurie jaučiasi artimi gamtai; iš antros — vieną, kuris gamtą pajungia dvasiai. Pirmas iš tų dviejų esąs materializmo bei pozityvizmo tipas. Antrasis — objektyvus panteistų ir panenteistų idealizmas. Trečiasis — laisvės idealizmas. Pirmasis tipas dvasinį pasaulį aiškina tik fiziniu. Antrasis pasaulyje mato kažko dvasiško apraišką; mielai įžvelgia dievybės išsiliėjimą pasaulyje; gamta jiems dievybės dalelė. Bet ir pirmasis ir antrasis tipas tą aplinkinį pasaulį tik pasyviai priima. Neužsimoja apveikti jį ir performuoti. To siekia tik trečiasis tipas. Trečiojo tipo yra valios žmonės, kuriems dorinis apsisprendimas yra viskas. Tuo principu jie nori ir pasaulį formuoti. Kalbėdami apie Dievą, supranta jį kaip gryną dvasią, kuri stovi aukščiau pasaulio ir gamtos ir juos valdo.

Nors šitas Dilthey suskirstymas ir įdomus, bet metodškai ir jis neturi vieno pagrindo. Šiuo tarpu atrodo ar nebus parankesnis jo variantas: žiūrėti, kas yra centras, į kurį orientuojasi visa pasaulėžiūra: psichofizinė ar metafizinė būtybė, žmogus ar dievybė, vadinasi: antropocentrinė ar teocentrinė pasaulėžiūra. Nuo to, kas yra kūrėjo pasaulėžiūros centre,

priklausys ir paties kūrejo santykiavimas su Dievybe, ir su pasauliu, ir su pačiu savimi. Priklausys nuo to ir jo paties kūrybos idėjinės forminės žymės.

Pirmoji karta

Spaudos draudimo laikais brendusiųjų rašytojų pasaulėžiūra jau buvo išsidiferencijavusi. Literatūroje dominavo ta teocentrinė linkmė, kuri, rūpindamasi visuomeniniais interesais, ideologijos centrą betgi turėjo Dievybę. Į ją atsižvelgdamos, žmogus sprendžia ir savo santykius su ja, su visuomene, su tauta. Jaučiasi jis įpareigotas elgtis taip, kaip reikalauja elgtis aukštasis gyvenimo principas. Jaučiasi esąs tik vykdytojas to, kas jam paskirta. Jaučiasi pajungtas aukštesniam už save objektyviam autoritetui. Jo individualizmas dėl to taip neprasimuša jo darbuose. Pirmą patį darbą matysi, o tik paskiau jo kuklų autorių. Antra vertus, šitoks teocentrinės pasaulėžiūros žmogus nesijaus esąs vienas. Jis turi paskatinimo į idealistinius žygius. Turi tam tikrų aiškių direktyvų, paguodos, optimizmo gyvenimo kelyje. Ir nors pasireiškį įprastinis kiekvienam žmogui traukimas į žemę, bet tas žemės gyvenimas blanksta idėjų šviesoje. Ir to tipo žmogus, kad ir klupdamas, imasi save ir gyvenimą aktyviai formuoti.

Šita teocentrinė ideologija, sutapusi su atgimstančios Lietuvos epocha, yra davusi mūsų literatūrai stambių laimėjimų: Maironį, Jakštą, Pietarį, Šatrijos Raganą, Vaižgantą. Tą ideologiją išreiškia ypačiai pirmieji du.

Literatūros teorijoje ir kritikoje Jakštas žmogaus kūrybą orientuoja į Dievo kūrybą. Žmogus esąs kūrėjėlis Dievo Absoliuto paveikslu. Absoliuto žymės, kurios reiškiasi per Jo kūrybą — kosmą, gamtą, yra sykiu ir žmogaus kūrybai normos. Atvirumas, aiškumas, logiškumas, natūralumas, sai-

kingumas — tie Jakšto reikalavimai žmogiškajai kūrybai yra jo aiškos teocentrinės ideologijos apraiškos.(3)

Pati kūryba turėjo realizuoti objektyvųjį grožį literatūrinėmis priemonėmis. Vadinasi, čia neakcentuojamas pats kūrėjas su savo pergyvenimais. Šio laikotarpio rašytojai atitraukia save į užpakalinį planą, net lyriniuose veikaluose. Dominuoja tautiniai, visuomeniniai, kosminiai interesai, didieji herojiškieji žygiai, o gyvenimo smulkmenos tirpte tarp žygių sutirpusios (Maironis).

Netgi personažų dvasios chaotiškoji pusė šio tipo rašytojuose yra pajungta tvarkingumo principui — dvasiai. Kad ir kažin kaip miela būtų pasiduoti jausmų gyvenimui, po vidaus kovos herojus paklus pareigos balsui, susirasdamas metafizinę paguodą (Rainys, Viktutė, Mamatė...).

Aiškliai, tiksliai, griežtai Maironio pasaulėžiūrai atsako netgi išviršinė forma: aiškus, taisyklingas ir sykiu paprastas jo sakinyš, taisyklinga išbaigta strofa.(4)

Antroji karta

Su naująja karta, jau spaudą atgavus, pasirodo naujos ideologijos stiprių prošvaisčių. Bene pirmasis jos reiškėjas akivaizdžiai pasirodė Čiurlionis. Savo galingomis vizijomis jis aprėpė visatą kosmą, pajuto paslaptingas jo gyvąsias jėgas, kurios melodingais ritmais ir chaosais, procesijomis ir saulės garbinimais veržiasi į pirmą pradžią šaltinį. Čiurlionio žmogus yra vaikas, kuris džiaugiasi pienės siūleliais, nepaisydamas viršum galvos plėšraus paukščio. Čiurlionio žmogus yra ir milžinas Dvasia, kuris stengiasi pakilti aukščiau už visą kosmą, suvokti jo prasmę ir kelius, žalčio pavidalu apskrieti kalnus ir vandenį ir pagrobti karališkąją karūną. Nors ir Jakšto ir Čiurlionio pasaulėvaizdis apima tolimiausias būties priežastis, nors abiejų žmonės gravituoja į aukštesnįjį pradą, tačiau Čiurlionio žmoguje nebėra tos jėgiškos, mairo-

niškos vienybės ir aiškumo. Jo dvasia kupina galingų antitezių ir abejojimų. Senajai ideologijai, kuriai gyvenimo prasmė buvo aiški, tuo metu neatrodė priimtinas tas naujas Čiurlionio ieškojimas, pasireiškęs tapybinėmis formomis. Ir kilo senosios ideologijos atstovų konfliktas su Čiurlioniu.(5) Naujoji karta Čiurlionyje nujautė naują didį keliarodį.(6) Jos dvasiai ypačiai artimas tapo tas antrasis Čiurlionio žmogus Prometejus Titanas.

Tuo metu ir Herbačiauskas veržiasi iš senosios teocentrinės ideologijos (*Gabija*, 1907; *Eilėraščių vainikas*, 1908). Kaip kiekviena nauja srovė, Herbačiauskas aiškesnis savo neigimu, nekaip pozityvia ideologija. Neigimas turįs sudaryti audrą, kad senąsias vertybes sunaikintų. „Audrai užėjus, bus, žinoma, baisu, o jai praėjus, bus ramu, gražu, linksma. Lietuvių sielos atsipeikės“ (*Erškėčių vainikas*, 73). O joms reikią atsipeikėti nuo prislėgusios senosios ideologijos. Naujojo žmogaus ideologiją kurdamas, Herbačiauskas atmeta bet kokią dieviškąją ar žmogiškąją autoritetą. Žmogų atpalaiduoja nuo priklausomybės. Padaro jį sau valdovą, autonomišką, genijų lygų Dievui, Jam prieštaraujantį, promėtėjiškai maištaujantį, nes tikrasis menas tik tada kyląs, kada žmogus genijus nusistato prieš Dievą. Tas genijus amžinai neramus, nuolatos blaškosi, yra savo kelio ir savo tautos kelio ieškotojas.

Čia jau aiškiai pasinešta antropocentrine linkme, žmogus tampa pasaulėžiūros centru, pagal kurį viskas orientuojasi.

Herbačiausko skelbiamas individualizmas, griaujamas ir ieškomas, betgi tebėra svetimas materializmui bei pozityvizmui, lygiai kaip tas materializmas iš esmės buvo svetimas Čiurlioniui.

Pozityvistinis žmogus, arba kaip Herbačiauskas vadina „sociologiškas gyvulus“ — moka tik griauti, dvasia gi žmo-

gystos — moka griauti ir statyti! Niekindami dvasią, paniekina žmogų ir iš griuvėsių tveria „žvėriažmogio karalystę“ (*Erškėčių vainikas*, 34). Atmeta Herbačiauskas ir pozityvistškai suprantamą tautą — kaip žmonių grupę, suvestą draugėn socialinių ir ekonominių interesų. „Materiališkai tautiškas susipratimas gali išmokyti puikių puikiausiai rėplioti čia — ant žemės, biznieriškai suprastos... bet suvis negali išmokinti prakilniai ereliškai lekioti, žaibiškai jausti ir protauti, perkūniškai tverti tikrą „Laisvės karalystę“ (*Erškėčių vainikas*, 32). Tauta turinti dvasią. Surasti tą dvasią, surasti tautos esmę ir ją atgaivinti esąs poeto kūrėjo uždavinys (*Erškėčių vainikas*, 47). Ieškoti jos turįs Lietuvos gamtoje, legendoje, pačiame savyje, savo individualybėje.

Pati kūrėjo individualybė daros jo kūrybos norma. „Tikras poetas nesibijo išreikšti savo individuališkus jausmus savo individuališkoje formoje, nors ji... išpravardžiuotų dekadentu, ekskomunikuotų modernistu“ (*Erškėčių vainikas*, 48). Kritiko uždavinys, sakė tada jau B. Sruoga, esąs ieškoti, kiek autorius yra atvėręs savo sielą, ir „vien tik sielos atvėrimo galingumu“ galime veikalą vertinti (*Baras*, 1915, 202).

Šita individualistiška, autonomiška, panteistiška dvasia buvo aktuali ir kitiems to meto žmonėms.(7)

Nauja ideologija, naujas žmogus literatūroje sušvitėjo keliomis atošvaistėmis. Sušvitėjo labai stipriai, intensyviai. Atsipalaidavimas nuo autoriteto, nerimstamas ieškomasis individualizmas yra sutelktas Krėvės Šarūne (1911) ir Šeinaus Kuprelis (1913). Šarūnas ir Kuprelis yra du tos naujos ideologijos ryškiausi padarai ir skelbėjai, dvi jos fazės. Abudu susikuria naują gyvenimo prasmę — meilę. Veržiasi į ją su intensyvumu. Abudu tragiškai pergyvena nusivylimą tuo savo idealu. Abudu ieško naujos gyvenimo prasmės. Ji — garbė: nori apskrieti pasaulį sakalais, būti „garsingesni nei patsai Dievas“ (*Kuprelis*, 38), kad mirdami paliktų apie save

garsą. Tik Šarūnas eina į tą garbę su kardu, Kuprelis eina į ją per knygas. Kardas padeda nulenkti Šarūnui visas Dainavos krašto galvas. Knyga padeda Kupreliui suprasti, kad jis pargarsės kultūros darbai: mašinas išradinėdamas, laikraštį leisdamas. Šarūnas atmetė senąją religiją. Kuprelis ne tik atmetė, bet ir naują susidarė: panteistinę. Šarūnas akcijos žmogus, Kuprelis — kontempliacijos; viskas baigėsi jo norais, o darbų nėra. Tai paskesnis, palyginti su Šarūnu, kultūros evoliucijos etapas.

Tokių žmonių ir daugiau švystels šitoje epochoje (Krėvės Vainorus).

Naujos ideologijos individualistiškas didingumas ir panteistiškas santykiavimas su kosmu prasiveržia net veikalo architektonikoje. Šarūno akcija banguoja didingą gamtos ritmiką: niukiasi, sužaibavo, audra pasikėlė, ir perkūnas sugriaudė, saulei tekant. O su Kuprelio pergyvenimais eina gamtos akompanimentas: perkūnai ir giedriosios valandos.

Antra tos naujos ideologijos atošvaistė — pasukimas į gamtą, į liaudies žmones ir liaudies poeziją. Tik liaudyje dabar ieškos ne socialinių santykių bei etnografijos, kaip Žemaitė, Lazdynų Pelėda, bet žmonių dvasios. Iškilęs paskutiniai liaudies mohikanai su autonomiška animistiška ar panteistiška dvasia (Lapinas, Dalba, Burzduelis, Mykoliukas, Rapolas). O lyrika pasuks liaudies kūrybos link, pasisavindama tautosakinį stilių. Šitas žmogus yra toks artimas Čiurlionio pirmajam žmogui, primityviam žmogui, Žmogui Vaikui, besidžiaugiančiam pienės siūleliais.

Perėjimas iš teocentrinės pasaulėžiūros į antropocentrinę, į autonomiškąją, senosios griuvimas, naujosios susikūrimas yra davęs Dobilo *Blūdą* (1912). *Blūdo* Bajoriūnas neturėjo savo viduje ramumo ir dėl to jautėsi nelaimingas, kol gyveno senąja ideologija: pasiklioję svetimu autoritetu, degė herojiškuoju noru kovoti. Vidaus konfliktai išnyko, kada prisi-

ėmė naują ideologiją: žengti „savo išmintu taku“, savo dvasios nujaučiamu. Jo nuojautas stiprino ne žmogaus autoritetas, tik gamta, kurios dėsniai jam rodėsi pačios Dievybės dėsniai. O gamtoje Dobilo žmogus matė kiekvienam augmenėliui paskirtį augti, tarpti, klestėti. Ir žmogui dėl to esą skirta ne kentėti, ne kankintis šioje žemėje, ne kovoti, bet ramiai džiaugtis gyvenimu ir eiti savo kasdienines pareigas, kaip jas eina pilkasis Lietuvos „artojėlis“, ne herojus karžygys.(8) Gyvenimo džiaugsmą Dobilas pastato prieš asketizmą, asmenybės savarankiškumą prieš autoritetą.(9)

Atpalaiduotam, autonomiškam individui yra du keliai: eiti savo dvasinės prigimties keliu, arba pasileisti savo materialinės prigimties vedamam. Kol dominavo dvasinis individualizmas, literatūra davė gražiausių literatūrinių personažų, bet su pokariniu gyvenimu į literatūrą ateina sensualistinės prigimties žmogus. Ateina be dvasios, be valios, tik su nervais. Tautos visuomenės interesai jo nevilioja, amžinybės ilgesio nebelikę. Tik asmeniniai, egotistiniai pergyvenimai.

Šitoks žmogus prasiveržia ir lyrikoje, ir beletristikoje. Lyrika, dabar niekam netarnaudama, yra tik individualių pergyvenimų reiškėja. Tie pergyvenimai neįvairūs, daugiausia erotika ir gamtos kontempliacija. Bet jie to meto žmonėms yra net dievų takai.

Atpalaiduotas žmogus, atpalaiduota ir forma nuo klasinio griežtumo. Duodama formai laisvė. Forma dailinama, ja žaidžiama, ji gauna atstoti ir emocijos neįvairumą. Pavadinta ji buvo dekadentizmo vardu. Tas vardas tinka jai dėl emocijos nuskurdimui ir suasmenėjimo, bet ne dėl formos. Jos talentingiausias reiškėjas tuo metu pasirodė Balys Sruoga, davęs pradžią vadinamajai neoromantinei ar simbolinei lyrikai, kuri paskiau turės žymiai evoluoti idėjinio turinimo ir forminio grakštumo linkme.

Daug bedvasiškesnį žmogų, kuriam nerūpi visuomeniniai, tautiniai ar kiti idėjiniai interesai, kuris pavirtęs tik savo sensualistinio gyvenimo vergu, kuris iš savęs ir iš kitų moka tik šaipytis, bet kuris moka galantiškų manierų — yra parodęs Jurgis Savickis.

Antropocentrinėje ideologijoje nebus vietos visuomeniniams reikalams nei savo paties dvasinei prigimčiai ilgai reikštis ir jaunesniuose rašytojuose ir poetuose. Tai žmogaus sumenkėjimo momentas. O to pasikeitimo skausmingą procesą su visu nykumu talentingiausiai atskleidžia Putinas *Altorių šešėly*. Tenai pasikartoja dvasinė evoliucija, parodyta pirmąsyk Dobilo *Blūde*. Tik čia naujas, tolimesnis laipsnis, nusileidžiant iš teocentrinės ideologijos į antropocentrinę, iš idealizmo į hedonizmą.

Betgi jis dar nepasiekęs Savickio herojų lygmens. Vasario dvasioje likę pirmykščio idealizmo. Tas idealizmas, susidūręs su hedonistiniais palinkimais, sukelia sieloje skaudžią dramą. Ji išnyks, kada visas žmogus su savo darbais ir mintimis taps vieningas, kaip ir Savickio žmonės.

Pasaulėžiūros atžvilgiu, kokia evoliucija, palyginti, su pirmosios kartos herojais: nuo Rainio, nuo Mamatės, nuo Viktutės per Šarūną, Kuprelį, per Bajoriūną iki Vasario, Liucės ir J. Savickio žmogaus!

Trečioji karta

Žmogaus idėjinis didingumas ne daug pasikeitė ir futurizmo *Keturių vėjų* kolektyvo ideologijoje, kuri turėjo išreikšti „šių dienų epochą“ (KV, 1926). 1922 m. KV, pasirodė su stipria negacija: prieš estetus, grožio saugotojus, prieš tuos, kuriems menas „švelniai ir atsargiai kasytų papades“ (KV, I), prieš „anemišką simbolizmą“, prieš „surūgusį tautinį romantizmą“, prieš jų žodį, prieš sakinį.

Nors lietuviškųjų futuristų pozityvioji ideologija mažiau

išplėtota, bet aišku, kad joje žmogus nepripažįsta jokio autoriteto. Herbačiausko individualiste buvo mistinės dvasios, kuri kankinosi, veržėsi, o futuristų individas išdidumo išdidus, tačiau tuščias. Žmogus eina lygiomis su daiktais (Archipenka). „Futurizmas parodė menininkams, kad mechanizmas taip pat gražus kaip ir pats žmogus ir kiti daiktai“ (KV I, 61). Iš čia ir pagarba tiems epochos mechanizmams — mašinoms.

Prie mašinos tūkstančiai žmonių, ir poetai turi atsidurti tame tūkstantyje, tapti kolektyvo nariais. Kolektyvinė dvasia turinti išeiti iš valstybės ir tautos ribų, tapti universali, kosmopolitinė. Proklamuojamos tarptautinės parodos, suvažiavimai, sąjungos. Šitas kosmopolitizmas ir kolektyvizmas iškyla prieš ankstesnės kartos estetų individualizmą.

Mašiniškoje kolektyvinėje ideologijoje ir menas esąs tik amatas. „Menas yra tik viena grandis visoje gamyboje prekių vertybių“ (KV I). Įkvėpimo nereikia. „Stengiamės geležinės valios pagalba išmokyti valdyti žodį“ (KV I). Jie ir nekuria, bet dirba daiktus (*Keturių vėjų pranašas*).

Matome, KV ideologijoje menas netekęs aureolės, kurią jai buvo suteikęs ankstesnė karta. Netekęs nei autonomijos. Menas — priemonė naujam žmogui formuoti.

Visai nuoseklu, jeigu šitas menas pasirodė KV, daugiausia propagandinis, aktyviai skelbdamas tą naują ideologiją. Jų poezijoje nėra pagarbos nei Dievui, nei gamtai, nei žmogui. Dievas šaukiamas į tamsą: „Ei, brolau Dieve, tamsoj mes pauliosime“ (KVP). Tą žemę, kuri su tokiu pietizmu buvo traktuota Maironio, Vaižganto, Šatrijos Raganos, Dobilo, Krėvės, Šeiniaus, futuristų poetas traktuoja kaip mergiotę, meilužę (KVP). O žmonėse linkęs matyti sifilitikus, kokainistus. Todėl Binkis manifestiškai eilėraštyje skelbia: Tegyvuoja radijas, telefonai! šalin knygų supelėjęs balastas! Klausykite, ten toli miestai alda! Tai

fabrikų, mašinų choras dainuoja mums moderniškąją maldą! (KV, 1926). Mašina su mašinos muzika. Jos ritmą turi išreikšti muzikiniai žodžių efektai, grafiniai ženklai. Kalami nauji žodžiai, gausiai vartojami tariamieji beprasmiškieji, parenkami iš esamųjų, kuriuose daug aplombo ir paniekos kitiems. Ritmas retorinis, kaip kalbėtojo. Skiriama kolektyvui literatūra gauna plakatinį pobūdį.

Šita ideologija literatūroje atsispindėjo, tik nedavė tokių aukštos vertės dalykų, kaip ankstesnės. Vien Binkis ir Tysliava, neabejotini talentai, tedavė po keletą vertingų eilėraščių, ta ideologija paremtų, o toliau savo talentą apvertė menui amatui.

Ketvirtoji karta

Su tokiu pat išdidžiu aplombu ir simbolizmą ir futurizmą atmetė *Trečiojo fronto* kolektyvas (1930, I). Bet jo pozityvioji ideologijos dalis aiškesnė. Ji skelbė „lietuviško berno“ idealą. Tas bernas turėjo pasirodyti ne tik literatūrinis tipas, kaip Žemaitės, bet naujos programos skelbėjas, kaip miesčionio antipodas.

Palyginti su KV tai tas pats žmogus — laisvas nuo bet kurio autoriteto, pats save aukštinąs, taip pat kolektyviškas. Bet nauja tai, kad šitas žmogus grindžiamas jau vienu luomu — proletariatu. Čia kuriamas klasinis, luominis žmogus, o KV tekalbėjo šiaip sau apie liaudį. Antra, tas žmogus yra kovos žmogus, klasinės kovos aktyvistas. Jis reikalauja sau pirmavimo gyvenime, „pasiųsdamas velniop tą darbą trukdantį ir jo prakaitu mintantį miesčionį“ (TF 3, 36).

Menas jiems, kaip KV, yra tik „įrankis, didžiulis buomas, kuriuo verčiam, kas supuvo, ir statom, kas dygsta ir auga“ (TF 1931, 4, I). Kiekvienas žodis turįs mušti į tikslą, demaskuoti atgyvenusią visuomenę ir griauti jos supuvusias drebančias kojas (ib.). Iš antros pusės literatūra turi atvaiz-

duoti „mūsiškės visuomenės pažangųjį veržimąsi“ (*TF*, 2, 22). Ne formalizmas, bet idėjinis pradas, būtent, marksistinis, turįs vyrauti literatūroje.

Šita ideologija visai nuosekliai reiškėsi literatūroje ir pasirodė produktyvesnė nei *KV* (Boruta, Venclova, Kapnys, Cvirka). Talentingiausiai tuos du aktyvistų literatūros uždavinius yra realizavęs Cvirka. Jo *Frank Krukas* atlieka pirmąjį uždavinį: griauja tariamąją buržuazinę santvarką: etiką, religiją, socialinį, politinį gyvenimą. Griaujamajai ideologijai tinka net pati romano forma: satyra, ironija, mefistoteliškas juokas iš — visa ko. O *Žemėje maitintojoje*, šalia griaujamosios ideologijos, personifikuotas ir idealusis „lietuviškas bernas“: aktyvus, valingas, religija atsikratęs, kolektyviškas, tik prie žemės prisirišęs (ne panteistiniais, tik biologiniais, ekonominiais ryšiais, kaip prie maitintojos).

Naujosios ideologijos dvilypiam tikslui (kovai ir konstruktyvizmui) tinka ir romano formoje dvejopų personažų sukonstruavimas. Vienas — senosios santvarkos karikatūra, antras — būsimosios santvarkos idealas. Vienu griaujama, antru statoma. Vienas ligi galo blogas, antras geras. Gresia pavojus tokiems vedamiesiems personažams pavirsti schemomis kaip pasakoje. (10) Vadinas, gresia pavojus primityvėti literatūrai ir literatūriniam skoniui. (11)

Lygiagrečiai su *KV*, *TF* reiškėsi ir kitos ideologijos. Šalia sensualistinės, oportunistinės, marksistinės — idealistinė, etinė, religinė. Tik jos nepasirodė literatūroje ir gyvenime taip efektingai, su reklaminėmis programomis. Efektas buvo svetimas net pačiai jų ideologijai. Jos reiškėsi daugiau pačia kūryba. Bet populiarios nebuvo. Nepajėgė ilgai sudaryti sąjūdžio, kaip juos, atrodo, buvo sudarę *KV* ar *TF*. Idealistinės pasaulėžiūros linkmė tarpo labai pamažu.

Reikšmingiausias jos inspiratorius St. Šalkauskis. Jo *Ruomuva* (1921) paskelbė panaujintą ir pagilintą teocentrinę

pasaulėžiūrą. Joje žmogus pakeliamas iš hedonistinio, sensualistinio pasaulio interesų į idealistinius. Jame išnyksta priešgyniavimas tarp Dievo ir žmogaus. Lyg susitaikydamas su Dievybe, žmogus grįžta prie visados jaunų Evangelijos lapų, su atviru protu ir gryna širdimi prie dieviškosios išminties šaltinių. Nuo jų išsižadės savo įpročių, temdančių dvasinį žvilgį, ir patirs „savo būtybės viduje tą šviesos potvynį, kuris visa ką išaiškina, visa ką įvertina, visa ką gaivina, visam kam nurodo tinkamą vietą. Nes vienas tėra tikrojo gyvenimo principas... Jis veda mus į nenuilstamą gyvenimo kovą ir kartu teikia amžinos rimties vainiką“ (*Ruomuva*, 1921, 10). — Tai naujas teocentrinės pasaulėžiūros, kovojančios pasaulėžiūros, arba, kaip Dilthey pavadintų, laisvės idealizmo žmogus. Jis artimas Jakšto, Maironio teocentriniam žmogui.

Antra vertus, misteriskai kalbėdamas apie tautos gelmių šventąją vietą, kur deganti tautos amžinoji ugnis, tautos sąmonė; sintetiškai ieškodamas tautos pašaukimo ir kelių, Šalkauskis nebuvo svetimos dvasios nei antrosios kartos antropocentrinei idealistinei pasaulėžiūrai, čiurlioniškai, vydušikajai. Abidvi, vadinasi, savyje sutelkė, susintetino. — Šalkauskio mestos idėjos pamažu ir labai pamažu betgi formavo šviesuomenės sąmonę. Patys nesijausdami, dalis šviesuomenės, ypačiai jaunoji, pradėjo kalbėti Šalkauskio terminais, sąvokomis, kultūrinėmis ir tautinėmis temomis: apie rytų ir vakarų kultūrų sintezę, apie tautinę kūrybą, kurioje lytis individuali, tautinė, o turinys visuotinis, apie mistiškąją Evangelijos veikmę pačiam kūrėjui ir t.t. Formavosi naujas žmogus.

Apie 1929–30 m. šitas naujasis besiformuojąs žmogus mėgina kolektyviškai pasireikšti literatūros teorijos klausimais (*Piūvis*, *Granitas*, *Naujoji romuva*) jau panaujintomis, pakeistomis linkmėmis. Palyginti su *KV* ar *TF*, šie kolek-

tyviniai leidiniai rodo susirūpinimo irgi ne viena literatūra, bet visu gyvenimu, tik ne atskiru luomu, o visa tauta. Tautai gresianti vakarų ir rytų stichija. Tarp jų tauta galėsianti išlikti tik sukūrus ideališką, krikščionišką kultūrą (*Piūvis*, 1929). Menas ir čia jau netekęs principo: menas menui. Menas esąs galingiausias veiksnys, trukdąs materijai įsiviešpatauti (ten pat 100).

Kaip *TF* sau tradicijų ieško Žemaitėje ir Biliūne, taip šitų atsigręžiama į Jakšto ir Tumo tautinį pasaulėvaizdį. „Su Jakštu ir Tumu labiau pakeliui, nei su Sruoga ir *Keturiais vėjais* (*Piūvis*, 1929, 2, 93).

Kitas kolektyvas *Granitas* (1930), gilindamasis į kūrybos psichologiją, vėl iškelia kūrėjo autonomijos klausimą ir naujai jį nušviečia. Kūrėjas turįs būti laisvas, bet laisvas dvasiškai. Kūrėjo dvasia turi viešpatauti savo paties materialinei prigimčiai. Dvasia, valdydama doros principais žemesniąją prigimtį, ne tik neužmuša kūrybinio karščio, bet priešingai — jį dar labiau sudinamina (*Granitas*). Ragina atstatyti atgaivinti kūrėjo asmenybę. Palenkti ją katalikybės autoritetui, nes niekas kitas taip neišvadavęs žmogaus nuo gamtos demonų vergijos, niekas kitas nepastatęs žmogaus dvasiškai ant kojų — kaip katalikybė. Jos principai darosi pažangiausias veiksnys kūrybai, nuolatos naujai, dinamiškai, naujomis formomis kylančiai iš dieviškos pilnaties pasiilgimo, intymiai susijusio su žmogaus sielos gyvenimu (ten pat). Tuo šitų idealistų supratime išsiskiria poezijos kūryba prieš *KV* poezijos amatą, išsiskiria poezija, kylanti iš žmogaus santykių su gyvenimu, kosmu, dievybe, prieš *TF* poeziją, kylančią iš luominės kovos. Poezijai grąžinama aureolė; artėjama vėl į teocentrinės modifikuotos ideologijos plotmę. Neatitrūkstama nuo realaus gyvenimo į metafizines sferas. Nepasiliekama tik materialinio, ekonominio gyvenimo plotmėje. Abudu sintetinami. Sintetinamas ir žmogus: jame koordinuojami mate-

rialiniai ir dvasiniai interesai su dvasinių interesų persvara. Kuriamas, jų žodžiu, pasiskolintu iš Šalkauskio, — pilnutinis žmogus.

Šitokia pasaulėžiūra, nepriklausomai nuo teorinių samprotavimų, jausti pasireiškusi ir kūryboje, davus gausių vaisių visų trijų žanrų. Bet ypačiai lyrikos: (*Aleksandravičius, Brazdžionis, Miškinis...*). Lyrikai plėtoja forminį lanktumą ir idėjinį turiningumą. Idėjiniu atžvilgiu poezija vaduojas iš siauro sensualistinio pasaulio, vaduojasi iš grynai individualistinių, asmeninių jausmų. Atsiranda dvasinių interesų: veržimosi santykiauti su Absoliutu, su tėvyne ar tėviške, su visuomene. Imama gilintis ne į savo asmeninius išgyvenimus, bet įsijausti į kitų žmonių dvasią, ką jie turėjo pergventi tam tikrais momentais. Motyvai objektyvėja, gausėja. Žmogus darosi pilnesnis, vispusiškesnis. Jis pajunta ir savo intymius ryšius su žeme; jis ir visuomenės reikalais serga; jis ir amžinybę jaučia, jis retkarčiais ir su dievybe kalbasi, toks nusižeminęs ir kaltas pasijutęs. Nuoširdžiausi ir giliausi ligi šiol pasirodė tie, kuriuose reiškiamos tautinės, visuomeninės emocijos.

Tuos interesus naujoji poezija gyvena kitokia vidaus forma. Prieš objektyvųjį pasaulį autoriai jaučiasi daug kuklesni, neiškiša savo asmens į pirmąsias eiles, nerodo paniekos kitiems, bet nėra juose ir tokio herojiško didingumo, kaip tos pirmosios teocentrinės kartos poetuose.

Jie pergyvena intymiai, su paprastumu, daugumas elegiškai.

Pergyvena emocijomis, nors šalimais esama ir intelektualinio pergyvenimo, bent iš ankstesnės kartos (Kirša). Jų lyrinė emocija reiškiasi ne prakalbos forma, ne retorika, bet daina, recitacija. Lietuviškoje dainoje dominuoja ne griežtasis ritmas, bet melodija. Ir lyrikai savo eilėraščio melodingumą instrumentuoja asonansiniais, aliteraciniais sąskam-

biais. Operuoja pačiais mažaisiais, pačiais subtiliaisiais to žodinio orkestro instrumentais.

Su smulkiosiomis garsinėmis žodžio priemonėmis eina ir smulkiosios vaizdinės (rugiagėlių, žiogelių, kūkalių, čiobrelų... simbolika). Su natūraliu paprastumu eina ir paprasta natūrali sakinio konstrukcija. Ir formos ir minties manerizmas nyksta. Einama į sintetinį formos meistriškumą ir turinio gilumą bei įvairumą, kurio duoda šitos ideologijos rėmai.

Dvasinio gyvenimo ima daugiau rodytis ir dramaturgo Balio Sruogos dramose. Šalia gyvenimo banaliosios pusės iškelia bent kiek ir žmogaus humaniškąjį idealistinį religinį gyvenimą.

Šitai linkmei daug artimesni ir ankstesnieji Sruogos, Binkio kartos žmonės lyrikoje — Kirša, Santvaras, Vaičiūnas, o dramoje Vydūnas. Jų visų trijų pasaulėžiūros horizontas platesnis — apima žmogų su jo kosminiais ir Dievybės ryšiais. Jų žmogus etinė būtybė, nuolat besiveržianti etiškai taurėti. Bet jie kitų poetų tarpe stovėjo nuošaliai, vieni rodės banalūs, kiti nepriimtini to meto rašytojo dvasiai dėl savo metafizikos, nepalaužiamos, pasak Sruogos, gyslomis.(12) Dabar jie atrodo artimesni šitoje kartoje ir populiariesni.

O beletristikoje žmogus, kuriame jau susijungęs dvasinis ir materialinis pradas, pasirodė Vaičiuliaičio novelėse, Paukštelio apysakose, Grušo romane. Grušo *Karjeristai* idėjiniu atžvilgiu šitai grupei ypačiai pažymėtini. Gyvenimą čia formuoja ne luomas, ne kolektyvas, bet asmenybė. Ne luomas kuria ar pagaužia gyvenimo pagrindus, bet taurus ar sumenkėjęs žmogus. Dėl to ir romane, forminiu atžvilgiu, gausu charakterių, ne kolektyvinių scenų. Kaip Cvirka deda į mažažemių luomą negatyvų savo herojų luominį atstovą dvarininką ir jį proteguojančią administraciją, taip Grušas ne luomo atstovo, tik asmenybę deda į morališkai sunykusią

žmonių karjeristų tarpą. O tokios asmenybės idealas — asmenybė, morališkai tauri, valinga, pagrįsta religija.

Panaši asmenybė, Domantas, toje karjeristų aplinkumoje yra artimas Putino Vasariui, apsuptam praktikų ir teoretikų hedonistų. Abudu juodu gerų norų, abudu jausmingi, abudu filosofuoją. Tik Domantas skiriasi savo religiniais nusietaikimais, kurie jam yra atrama savam dvasios gyvenimui išlaikyti nepriklausomam. Gal dėl to ir jų likimas skirtingas: Vasaris, nors sopamai, bet pamažu savo vidaus struktūrą priderina prie tų gyvenimo hedonistų, į juos vis daugiau panešėdamas. Domantas tos pačios aplinkumos fiziškai sulamdomas, bet dvasioje jam išliko savarankiško žmogaus savijauta. Jis ne sutirpdomas karjerizmo jūroje, o tik išplaujamas, išmetamas į pašalį, kaip skiedrelė. Tačiau gyvenimą paimti už ragų, aktyviai jam pasipriešinti, kovoti ir jį savai minčiai palenkti — Domantas, kaip ir Vasaris, netinka. Šitas pasyvumas charakteringas daugeliui apžvelgiamo tipo idealistų, tiek epikų, tiek lyrikų. Gyvenimo akivaizdoje jie yra tik receptyvūs. Nors jie teocentrikai, idealistai, betgi dėl savo pasyvumo jie netiktų į tą tipą, kurį Dilthey buvo pavadinęs laisvės idealizmu. Ne jiems gyvenimas valdyti, kol jie nėra pasiekę dar to aktyvumo laipsnio, kurį šitos linkmės pradininkas ir filosofas yra išreiškęs tokiais žodžiais: „... vienas tėra tikrojo gyvenimo principas, ir jame visa kas glūdi savo esmės pradžia. Jis veda mus į *nenuilstamą gyvenimo kovą* (m. p.) ir kartu teikia amžinosios rimties vainiką... Mūsų idealas neleidžia mums pasitenkinti visiškai jokiais žemės gyvenimo lytimis. Jis draudžia mums daryti stabų iš šitų lyčių ir liepia eiti į priekį pažangos keliais, visur ir visada. Ir šitas žengimas yra *nesiliaujanti kova* (m. p.)... Kovos laimėjimo paslaptis turi nustatyti ir mūsų ir jūsų kovos taktiką. Šita paslaptis tesireiškia mums vienu vardu, taip gerai žinomu ir taip dažnai kartojamu, o vienu laiku taip giliai pamirštam. Tai —

kryžius! Šituo ženkle tenorétume kovoti, nes jis neša tikrąjį laimėjimą: jis reiškia laimėjimą ne tik kovoje su priešais, bet ir su savimi..."(13)

Buvo šikais nubrėžta, kaip mūsų literatūra banguoja tiek idėiniu, tiek forminiu atžvilgiu. Banguoja tarp tų dviejų kraštutinių ribų: teocentrinės ir antropocentrinės pasaulėžiūros. Bet tarp jų yra daugel niuansų, sudarančių vis kitokį pasaulėžiūros tipą, kartais kontrastingą, kartais giminišką. Ryškiesiems mėginta duoti ir tam tikri vardai.(14)

Kiekvienas tų pasaulėžiūros tipų yra palikęs pėdsakų mūsų literatūroje, didesnių ar mažesnių, jeigu tik jo pasaulėžiūra nuoširdžiai buvo išgyventa. Nuoširdus susigyvenimas su sava pasaulėžiūra yra viena iš būtinųjų sąlygų vaisingai kūrybai. Prisimesdamas kitokios pasaulėžiūros žmogum, autorius gali apgaudinėti kitus ir save, bet jį išduos jo paties kūrinys. Maironio ar jaunojo Putino patosas išduoda, kad jie nėra tiek jautę, kiek jie parašė. Salomėjos Nėries proletariškos poezijos skurdumas parodo, kad proletariškoji ideologija josios asmenybei dar tebėra svetima, nors ji ir stengiasi pasirodyti proletariška. Netgi Cvirkos sugebėjimas vaizduoti gyvenimo nuskriaustąjį žmogų daug geriau už luomo kovotoją rodo, kad ir jo asmenybė tebėra nesusigyvenusi su ta marksistine ideologija. „Lietuviško berno“ idealas jam artimas žodžiais, teoriškai, bet gaivališkai, nesąmoningai pačiu gyvenimu tas idealas jam yra daug tolimesnis nekaip paprastos kaimo moters Monikos paveikslas.

Šitas kūrybos psichologijos faktas įspėja koriguoti paskutiniaisiais laikais pasiskardenančius balsus, kad rašytojai imtųsi tam tikros krypties, tam tikros ideologijos veikalus kurti. Koriguoti šia prasme: prieš kuriant kitos linkmės veikalus, reikia patį save perkurti: pirma gyventi bet kuria ideologija, o tik tada išplauks šia ideologija pagrįstas veikalas. „Ko menininkas nemylėjo, ko nemyli, to jis neturi vaizduoti,

to jis negali vaizduoti“, sakė Goethe.(15) Teisingas yra ir Vydūnas sakydamas:

„Nors bus parenkami patys garsieji žodžiai, patys puikieji paveikslai, vis dėlto neskambės jie ir neturės gyvybės. Bet prasčiausieji apreikš Dievybės grožį, jeigu juos tars ir statys žmogus, kurio širdis grožybe kvėpuoja ir gyvena“ (Vairas, 1914 4 Nr. 4 p.).

Kūrėjo restauravimas restauruos pačią kūrybą, nes idealistinės teocentrinės linkmės reiškėjo, prof. Šalkauskio, žodžiais betariant, kūrėjų žodis neprivalo skirtis nuo jų gyvenimo.